

идеи в учениях философов Древней Греции. Их взгляды на моральные проблемы государственной власти остаются актуальными и в наши дни. Делается вывод, что государственно-политические концепции античных мудрецов составляют важную философско-мировоззренческую основу формирования в Украине нравственной государственной власти.

Ключевые слова: Древняя Греция, государственная власть, политика, нравственность, справедливость, мудрость, моральные качества, профессиональные способности, конституционно-правовой принцип.

Tomkina O. Philosophical convictions of power's virtue in state-political thinkers' opinions of Ancient Greece

In this article violates the problem of state power's virtue in Ukraine. Laying the stress on extent and nature of corruption and other illegal actions of government's representatives provide for increasing public demands in their moral qualities and professional capacities nowadays. Thereby historical rounds of virtue's ideas in state power are analyzed. Special attention is focused on the emergence and development of this idea in the philosophers' views of Ancient Greece. Their ethical views to these state power's problems remain topical today. Summarized that the political and public concepts of ancient thinkers have very important philosophical and ideological bases of modern problems' research of virtue in the Ukrainian state power as constitutional and legal principles.

Key words: Ancient Greece, state power, politics, virtue, justice, wisdom, moral qualities, professional capacities, constitutional and legal principles.

УДК 321 (091); 340 (091)

*Леся Вікторівна Худояр,
провідний інженер
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ РІВНОСТІ У НОРМАХ СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 р.

Витоки принципу рівності в українському праві беруть свій початок із кодексів Великого князівства Литовського — Литовських статутів, укладених у 1529 р., 1566 р. і 1588 р. Під час української національної революції середини XVII ст. Литовський статут 1588 р. не був скасований. Ватажки повстанців — козацька старшина, яка була переважно шляхетського походження, намагалася закріпити за собою колишні шляхетські привілеї й досить швидко підтвердила чинність цього кодексу, посилаючись на нього як на «давні права», які брали витоки ще з Руської Правди. Статут певною мірою захищав автономістичні прагнення українців від зазіхань польської шляхти і магнатів, тому частіше на його норми посилалися на Правобережжі та у Гетьманщині, рідше й пізніше (з першої половини XVIII ст.) — на Слобожанщині. Статут 1588 р. діяв на території України до 1840–1843 рр.

Відображення принципу правової рівності у нормах III Литовського статуту побіжно вивчалось вітчизняними та зарубіжними істориками права кінця XIX — початку XX ст. І. Лаппо [1], В. Антоновичем [2] М. Дювернуа [3], Ф. Леонтовичем [4], І. Юхо [5], В. Томсіновим [6] та деякими іншими вченими. Спеціального дослідження цієї проблеми здійснено не було.

Метою статті є з'ясування особливостей становлення та змісту принципу рівності, закріпленого у нормах Статуту Великого князівства Литовського 1588 р., а також подолання пере-

важно упереджених оцінок попередніх дослідників щодо ролі і значення принципу рівності у праві Великого князівства Литовського у другій половині XVI ст.

Трансформація принципу рівності та його інтерпретація у пам'ятках русько-литовського права XVI ст. були зумовлені боротьбою різних верств населення у двох площинах одночасно: шляхти — за зрівняння у правах із феодальною аристократичною верхівкою та міщанства й селянства — зі становою нерівністю, правовими привілеями, феодальною експлуатацією та закріпаченням. Можливість такої боротьби корінилася у правовому характері влади Великого литовського князя та закріпленням у праві меж його втручання у сферу прав і свобод індивіда. Зокрема, у передмові до III Литовського статуту Л. Сапега писав: «И в том заключается наша вольность, которою мы гордимся меж других народов христианских, что государь нами правит не по воле своей собственной, а согласно праву нашему. Также и в славе доброй, вольно распоряжаясь своей жизнью и имуществом, [живем], ибо если бы кто-нибудь в тех трех вещах в чем-либо нас ущемить посмел и по прихоти своей, а не по праву нашему, над нами бы правил, то был бы [он] уже не государем нашим, а нарушителем прав и вольностей наших, а мы бы рабами его должны были бы стать. И вполне справедливо (за что Пану Богу благодарность), что под правлением их милостей королей и великих князей, государей наших, ту власть и вольность в руках своих держим и, право сами себе создавая, как можно тщательнее вольности свои блюдем, так что не только сосед и самый обычный обыватель в Отчизне нашей, но и сам государь пан наш никаких властных полномочий осуществлять над нами не может, кроме тех, которые ему позволяет право» [7, с. X–XI].

На відміну від М. Дювернуа [3, с. 207–208], який стверджував, що у Статуті Великого князівства Литовського 1588 р. був відсутній принцип рівності, В. Томсінов зазначив, що у цьому кодексі у зародковому вигляді вже з'явився принцип рівності, який пізніше зруйнував станові перегородки. Головним чинником, який сприяв становленню принципу рівності, цей учений вважає християнську релігію, засновану на ідеї рівності усіх християн перед Богом [6].

На нашу думку, основним чинником, який сприяв становленню принципу рівності у правовідносинах Великого князівства Литовського та закріпленню його у нормах Литовських статутів став процес «ошляхетнення» землевласників та подальша боротьба шляхти за зрівняння у своїх правах з аристократією. Зокрема, як зазначав І. Юхо, відповідно до Привілеїв 1432 р., 1434 р., 1447 р., підтверджених у 1563 р. привілеями бояр та шляхти, могли користуватися всі землевласники та частина вільних військово-служилих селян незалежно від віросповідання та наявності гербів. Для визнання особи шляхтичем у XV — на початку XVI ст. не вимагалось будь-яких формальних умов, для цього було достатньо нести військову повинність в ополченні великого князя або іншого великого феодала. Перехід простої вільної людини або навіть залежного селянина до стану бояр-шляхти міг здійснюватися різними шляхами: переведення залежної людини з селянської залежності на військово-служилу; пожалування звання шляхтича великим князем, незалежно від наявності маєтку і несення військової служби, за особливі заслуги перед державою. Основними доказами належності до шляхетського стану служили показання родичів-шляхтичів або сусідів-шляхтичів, а також грамоти і рішення судів. Це дозволяло воєводам, старостам, державцям і їх намісникам, а також суддям земських судів визнавати шляхтичами осіб, приналежність яких до шляхетського стану була сумнівною. Автоматично визнавалися шляхтичами євреї чи єврейка та їх потомство, якщо вони перейшли у християнську віру, а також проста жінка, яка вийшла за шляхтича та її потомство. Втрата шляхетського достоїнства могла статися у разі призначення рішенням суду покарання у вигляді вигнання (баніція або виволання) за вчинення кримінального злочину або у випадку професійного заняття ремеслом або торгівлею (шляхетське достоїнство поновлювалося автоматично після залишення цих занять) [7, с. 53].

Втім, в статті 26 розділу III Статуту 1588 р. вже містилася заборона простим людям набувати шляхетські маєтки й тим самим самовільно набувати шляхетство, яке тепер могло набуватися лише шляхом надання шляхетського достоїнства великим князем [7, с. 64].

Цей регрес у процесі становлення принципу рівності у русько-литовському праві більшість дослідників пов'язує з перерозподілом земель після укладання Люблінської унії 1569 р. та початком експансії польських феодалів і католицької церкви на українські землі. Зокрема, загарбницькій політиці польських феодалів мала запобігати стаття 5 розділу III Статуту 1588 р., яка подібно до статті 9 розділу III Статуту 1566 р., закріплювала заборону надавати маєтки і посади іноземцям і «сусідам» Великого князівства Литовського [7, с. 51]. Стаття 12 цього ж розділу з цією ж метою забороняв іноземцям обіймати державні і духовні посади на землях Великого князівства Литовського [7, с. 56–57].

Укладання III Литовського статуту, який мав узгодити литовське право з польським, було викликано значними соціальними і політичними змінами, що сталися після реалізації реформи 1557 р., запровадженої «Уставою на волоки» та Люблінської унії 1569 р. Чинність III Статуту була поширена на Волинське, Брацлавське, Київське воєводства, а з 1635 р. і на Чернігівське. У Руському, Белзькому, Подільському воєводствах як складових Польщі, згідно з умовами Люблінської унії 1569 р., діяло «старе польське право» (Статут Казимира Великого 1569 р., Вартський статут 1423 р., Статут Яна Ласького 1506 р. та ін.). Повну правоздатність мали лише держава, церква, монастирі та магнати. Зокрема, ці суб'єкти мали право вільно розпоряджатися майном, що належало їм на праві власності. Дрібна шляхта була наділена цивільною правоздатністю, але Литовські статуту 1529 р. і 1566 р. встановлювали для шляхти низку обмежень: заборона професійно займатися ремеслом та торгівлею й розпоряджатися службовими маєтками. Міщанам не дозволялося купувати феодальні маєтки, що оброблялися залежними людьми. Феодально-залежні селяни мали обмежену цивільну правоздатність. Селяни були позбавлені права отримувати у власність землю й інше нерухоме майно. Найменшу цивільну правоздатність мали холопи та челядь, які могли розпоряджатися майном, укладати заповіти, а також набувати права власності на підставі заповіту [3, с. 83–84, 91].

Зважаючи та інтереси шляхти, яка поступово набула ролі пануючої верстви у Речі Посполитій, III Литовський статут надав шляхті необмежене право вільно володіти, користуватися й розпоряджатися усім своїм майном (статті 2 і 41 розділу III) [7, с. 46–47, 80]. Таким чином було зрівняно у правах шляхту, аристократію і духовенство, тобто нормативно закріплено принцип рівності у правових відносинах так званих повноправних станів.

Додатковою гарантією рівності шляхти, духовенства та аристократії була також норма статті 11 розділу III, яка заборонила панам судити шляхту, яка відтепер мала судитися судом господарським (великокняжим) [7, с. 56].

Важливим кроком щодо закріплення принципу рівності у праві другої половини XVI ст. було визнання за всіма народами християнського віросповідання (всіма станами — духовними і світськими, незалежно від приналежності до римо-католицької чи православної церков) Речі Посполитої рівних прав при входженні та перебуванні у конфедерації та обранні правителя, рівних обов'язків з оборони кордонів держави та несення військової служби і повинностей. Відповідна норма містилася в статті 3 розділу III Статуту 1588 р. [7, с. 47–50].

Принцип рівності набув свого вираження в статті 1 кодексу, який закріплював рівність перед законом і судом усіх станів населення, а також іноземців (стаття 1 розділу I) [7, с. 1]. Сам цей факт говорить про розуміння важливості цього принципу як загальноюридичного.

Принцип рівності перед судом насамперед відобразився в статті 57 розділу IV, в якому забезпечувалося рівне право убогих (вдів, сиріт, бідних, неграмотних) щодо захисту їх законних інтересів і прав шляхом надання державою «прокуратора» — захисника прав або представника інтересів [7, с. 154]. Рівні права мало населення усіх земель і повітів Великого

князівства Литовського також щодо обрання земських урядів, суддів, підсудків та писарів (артикул 1 розділу IV) [7, с. 85–86]. Однаковими для всіх станів встановлювалися також розміри судових зборів (артикул 25 розділу IV) [7, с. 113]. Однаковою була заборона для представників усіх станів писати у позовах «речі неучтиві й образливі добрій славі» (артикул 26 розділу IV) тощо [7, с. 115–116].

Також у кодексі було вміщено низку норм, які закріплювали принцип рівності в окремих сферах правовідносин. Рівну відповідальність для представників усіх станів передбачають: артикул 41 розділу IV — за неправдиві свідчення та звинувачення [7, с. 133], артикули 38 і 52 розділу XI — за приховування злочину [7, с. 313, 322], артикул 41 розділу XI — за шкоду або гвалт у домі господаря або з його відома у дорозі [7, с. 316], артикул 42 розділу XI — про завдання побоїв чи фізичної шкоди гостю у домі господаря [7, с. 316–317], артикул 43 розділу XI — про гвалт і пограбування села [7, с. 317], а також артикули 44–46, 53 розділу XI [7, с. 313, 316–317, 318–319, 322] та ін.

Рівні майнові права мали представники всіх станів на відшкодування завданої шкоди з майна кривдника (артикул 48 розділу XI) і поручителя (артикул 54 розділу XI), а також щодо передачі на поруки (артикул 55 розділу XI) та права відкупу злочинця (артикул 56 розділу XI) [7, 320–326].

Разом з тим, як свідчить аналіз норм кодексу, із зміцненням шляхетського стану на основі розростання землеволодінь та економічного й політичного впливу шляхти, литовсько-українське право набуває яскраво вираженого станового характеру. Як вже згадувалося, відповідно до артикулів 18 і 26 розділу III Статуту 1588 р. заборонялося простому народу надавати шляхетське достоїнство, тобто шляхетський стан став замкненим [7, с. 60–61, 64]. У нормах кодексу закріплювалися становий поділ і правова нерівність представників вищих (магнатів, духовенства, шляхти) і нижчих станів (міщан, посполитих та залежних селян). Так, правопорушенням, скоєним шляхтичами і проти них, як і правопорушенням скоєним простолюдинами (а також іноземцями та іновірцями) були присвячені окремі розділи кодексу (XI і XII).

Зокрема, різнився обсяг прав учасників кримінального процесу за критеріями статі, станової приналежності, походження (іноземці), віросповідання тощо. Так, незважаючи на те, що значним кроком щодо закріплення принципу рівності у русько-литовському праві було внесення до III Литовського статуту норми про притягнення до відповідальності шляхтича за вбивство простої людини (артикул 1 розділу XII), все ж цей злочин карався значно м'якше, ніж убивство шляхтича простолюдином [7, с. 489]. До простих людей, на відміну від представників повноправних станів, широко застосовувалися болісні й калічніцькі покарання (артикул 22 розділу III) [7, с. 62–63].

Таким чином, у нормах Литовського статуту 1588 р. були закріплені лише окремі аспекти принципу правової рівності, які охоплюються поняттям рівноправність. Правовий статус (обсяг прав, свобод і обов'язків) учасників правових відносин визначався залежно від стану, посади, статі, національності, віросповідання, землеволодіння (кількості землі), віку, законності народження, роду занять тощо.

Відповідно до сказаного, можна зробити висновок, що у нормах кодексу принцип правової рівності ще не набув значення основної засади права. Це пояснюється насамперед тим, що шляхта перетворилася на замкнений, економічно пануючий, правлячий стан, наділений спеціальними правами та привілеями: особиста свобода; звільнення від податків і повинностей; власна судова юрисдикція тощо. Разом з тим закріплення у нормах Литовського статуту 1588 р. рівних прав земель і народів Великого князівства Литовського при входженні та перебуванні у конфедерації й обранні правителя, рівних обов'язків з оборони кордонів держави та несення військової служби і повинностей, а також рівності всіх перед законом і судом, як загальною юридичних принципів, ознаменувало початок процесу переходу від партикулярних привілеїв до утвердження принципу формальної рівності у праві.

Список використаних джерел

1. Лаппо И. И. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). Опыт исследования политического и общественного строя / И. И. Лаппо. — СПб. : Типография И. Н. Скороходова, 1901. — Т. 1. — 780 с.
2. Антонович В. Б. История Галицкой Руси; История Литовской Руси; История Юго-Западной Руси. Лекції читані в Київському університеті 1880–1881 рр. / В. Б. Антонович // ІР НБУВ. — Ф. 1. Літературні матеріали, спр. 8093. — Арк. 205–216.
3. Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву / Н. Л. Дювернуа. — СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1902. — 960 с.
4. Леонтович Ф. И. Правоспособность литовско-русской шляхты / Ф. И. Леонтович // ЖМНП. — 1908. — № 3. — С. 53–87; 1908. — № 5. — С. 136–167; 1908. — № 6. — С. 245–298; 1908. — № 7. — С. 1–56; 1909. — № 2. — С. 222–269; 1909. — № 3. — С. 44–88.
5. Юхо И. А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. / И. А. Юхо // Памяць і слава: Іосіф Аляксанравіч Юхо. До 90-годдзя з дня нараджэння / рэдкал.: С. А. Балашенка [та ін.]. — Мінск : БДУ, 2011. — С. 45–144.
6. Томсинов В. О. Основные черты юриспруденции западно-русского государства — Великого княжества Литовского / В. О. Томсинов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.edu.garant.ru/books/history/431086/> 24.04.2014.
7. Статут Великого князівства Литовського: репринтне видання 1854 р. — К. : Фенікс, 2008. — 440 с.
8. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. / І. Й. Бойко. — К. : Атіка, 2012. — 348 с.

Худояр Л. В. Принцип правової рівності у нормах Статуту Великого князівства Литовського 1588 р.

Витоки принципу правової рівності в українському праві пов'язані із закріпленням цього принципу у нормах Литовських статутів 1529 р., 1566 р. і 1588 р. Важливе значення має дослідження відображення принципу рівності у визначній пам'ятці права цієї епохи — Литовському статуті 1588 р., який діяв на території України до 1840–1843 рр. У нормах кодексу зміст цього принципу втілював правову ідеологію шляхетської верстви та закріплення станового поділу суспільства на підставі «різної гідності» окремих груп населення у другій половині XVI ст. Поняття рівності у досліджуваній період можна розглядати лише у межах порівняння правових статусів привілейованих станів, а також у межах окремих станів. Змістом принципу рівності були такі поняття, закріплені у кодексі: рівність усіх перед законом і судом і рівне право обирати правителя; рівні правові статуси представників окремих станів; рівне право на свободу представників вищих станів населення; загальний військовий обов'язок тощо.

Ключові слова: Литовський статут 1588 р., принцип рівності, рівноправність, рівність перед законом і судом, правові привілеї, правова нерівність.

Худояр Л. В. Принцип правового равенства в нормах Устава Великого княжества Литовского 1588 г.

Истоки принципа правового равенства в украинском праве обусловлены закреплением этого принципа в нормах Литовских уставов 1529 г., 1566 г. и 1588 г. Важное значение имеет исследование отражения принципа равенства в памятнике права этой эпохи — Литовском уставе 1588 г., который действовал на территории Украины до 1840–1843 гг. В нормах кодекса содержание этого принципа воплощало правовую идеологию шляхетского сословия и закрепление сословного деления общества на основании «разного достоинства» отдельных групп населения во второй половине XVI в. Понятие равенства в исследуемый период можно рассматривать только в рамках сравнения правовых статусов привилегированных сословий, а также в рамках отдельных сословий. Содержание принципа равенства отражают следующие понятия, закреплённые в кодексе: равенство всех перед законом и судом и равное право избирать правителя; равные правовые статусы представителей отдельных сословий; равное право на свободу представителей высших сословий населения; всеобщая воинская обязанность и т. п.

Ключевые слова: Литовский статут 1588 г., принцип равенства, равноправие, равенство перед законом и судом, правовые привилегии, правовое неравенство.

Hudoyar L. Principle of human equality in the norms of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588

The origins of the principle of legal equality in Ukrainian law related to the consolidation of this principle in the rules of the Lithuanian Statute 1529, 1566 and 1588 It is important to study the principle of equality

reflected in the outstanding monument of the right of XVI age – Lithuanian Statute 1588, acting on territory of Ukraine to the 1840–1843. In the Code the content of the principle was embodied in the legal ideology of noble birth and fixing of strata division of society based on «different dignity» of particular groups in the second half of the XVI century. The notion of equality in the period can only be seen within the comparison of the legal status of the privileged classes, as well as within individual states. The content of the principle of equality was embodied in the following terms in the Code: equality before the law and courts; equal right to elect the governor; equal status of upper classes; equal right to freedom of the upper classes of the population; universal military duty and so on.

Key words: Lithuanian Statute of 1588, the principle of equality, equality, equality before the law and the courts, legal privilege, legal inequality.

УДК 341.1

*Виктория Геннадьевна Чумак,
аспирантка кафедри общеправовых дисциплин
и международного права
Одесского Национального университета
им. И. И. Мечникова*

ВНЕДРЕНИЕ СУДЕБНОГО ПРЕЦЕДЕНТА В СИСТЕМУ ИСТОЧНИКОВ ПРАВА В УКРАИНЕ

Судебный прецедент (от лат. *praecedens* /*praecedentis*/ — предшествующий; англ. *precedent*) — это принцип, на основании которого принимается судебное решение по конкретному делу, и который является основой для решения в дальнейшем всех аналогичных дел и выступает образцом толкования закона и применения определенных норм права. Иными словами, это часть решения суда, применяется как источник права для типичных судебных дел.

В теории права различают понятия «судебный прецедент» и «правовой (юридический) прецедент». Под правовым прецедентом, который рассматривается как вид источника права, понимают «объективированного (выраженное внешне) решение органа государства по конкретному делу, обязательное при решении всех последующих аналогичных дел». Среди видов прецедентов традиционно различаются судебные и административные (иногда и другие, как, например, парламентские). Это источник противопоставляется таким видам источников, как юридический обычай, нормативно-юридический договор, нормативно-юридический акт. Следовательно, в зависимости от того, какой источник права доминирует, является определяющим, и различают виды юридических (правовых) систем, правовые семьи, одной из которых и является прецедентная система. В рамках этой системы, к которой не принадлежит юридическая система Украины, «ведущей формой объективного юридического права» является судебный прецедент.

В странах, которые принадлежат к романо-германской правовой системе, судебная практика ограничивалась толкованием закона и, соответственно, судебный прецедент официально не был формой права до тех пор, пока в конце XX века, в условиях сближения с англо-саксонской правовой системой, прецедент получил статус вторичного источника права, о чем свидетельствуют, например, решения Европейского суда по правам человека. Такие решения имели большое значение для охраны прав и законных интересов человека и общества в